

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΒΟΔΑΣ Ο ΑΣΥΝΕΙΔΗΤΟΣ.
ΚΩΜΩΔΙΑ, 1785.
«ΠΑΝΟΡΑΜΑ» ΤΗΣ ΦΑΝΑΡΙΩΤΙΚΗΣ
ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Αικατερίνη Κουμαριανού

Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΒΟΔΑΣ ο ασυνείδητος, *Κωμωδία συνθεθείσα εν έτει αψπε΄: 1785*, από τον Γεώργιο Νικολάου Σούτσο, ευτύχησε επί τέλους, έπειτα από διακόσια χρόνια που παρέμεινε σε χειρόγραφη μορφή και σχεδόν σε πλήρη αφάνεια, να παρουσιασθεί στο κοινό των μελετητών. Πράγματι, όπως σημειώνει ο Δημήτρης Σπάθης στο προλογικό σημείωμα της έκδοσης, το κείμενο έμενε ξεχασμένο στα αζήτητα όλο αυτό το μακρό χρονικό διάστημα, αν και κατά καιρούς είχε επισημανθεί η ύπαρξή του παλαιότερα και πλέον πρόσφατα από τον Τάσο Βουρνά σε επιφυλλίδα της *Καθημερινής*, τον Απρίλιο του 1940. Στη γραμμή πάντα της εκδοτικής «τύχης» του χειρογράφου θέλω να σημειώσω την αναφορά του Δ. Σπάθη στο όνομα του Κ.Θ. Δημαρά και στη συμβολή του στην δρομολόγηση της έκδοσης της «κωμωδίας» του Γ.Ν. Σούτσου. Ως αποδέκτης κάποιων σκέψεων του προσθέτω ότι από πολλά χρόνια πριν είχε μεριμνήσει για να παρουσιασθεί ο Αλεξανδροβόδας. Η φροντίδα του όμως δεν μπόρεσε να πραγματοποιηθεί τότε – γύρω στην δεκαετία του '60, αν θυμούμαι καλά. Όμως, η σημερινή, αργοπορημένη έκδοση έρχεται σε μιαν ώρα ευφορίας των νεοελληνικών μελετών με το καλό αποτέλεσμα το κείμενο του Σούτσου να μπορεί να γίνει αντικείμενο πολύπλευρης επεξεργασίας και ανάλυσης αφού ο εκδότης είχε στην διάθεσή του τα επιτεύγματα όσα έχουν προκύψει τις τελευταίες δεκαετίες στον χώρο των νεοελληνικών σπουδών καθώς και την φιλολογική προετοιμασία για να αντιμετωπίσει με τον κατάλληλο, επιστημονικό τρόπο το θέμα του.

Πριν προχωρήσω όμως για να σχολιάσω την διαπραγμάτευση του θέματος από τον Δ. Σπάθη, θέλω να σημειώσω την φροντισμένη εκδοτική-τυπογραφική εμφάνιση του τόμου, πράγμα που τιμά τον εκδοτικό οίκο «Κέδρος» και τους συνεργάτες του όσοι συνέβαλαν σ' αυτή την άρτια αισθητικά και τυπογραφικά παραγωγή, καλά συνταιριασμένη, θα έλεγα, με το περίτεχνο πνεύμα και γούστο που διέκρινε την φαναριώτικη κοινωνία. Είναι αλήθεια ότι ανάλογες μελέτες γύρω από την νεοελληνική φιλολογία και λογοτεχνία δεν είχαν την τύχη μιας τόσο επιμελημένης παρουσίαισης: όλα τα στοιχεία και το υλικό που χρησιμοποιήθηκε δίνουν μιαν επιβλητική εμφάνιση στον τόμο των 450 σελίδων που κοσμεύεται και με ενδιαφέροντα εικαστικά τεκμήρια. Χρησιμοποίησα πιο πάνω το ρήμα «ευτύχησε» διότι πιστεύω ότι το έργο, χωρίς, κατά τη γνώμη μου ιδιαίτερη λογοτεχνική αξία, βρήκε στο πρόσωπο του Δ. Σπάθη τον μελετητή που επεδίωξε όχι απλώς να προσελκύσει το ενδιαφέρον γι' αυτό το ξεχασμένο κείμενο αλλά, και ιδίως, να εκθέσει τους λόγους για τους οποίους η «κωμωδία» του Γ.Ν. Σούτσου αξίζει να κρατήσει την προσοχή μας. Για τον χρόνο στον οποίο εμφανίζεται ως «είδος λογοτεχνικό»

στην νέα ελληνική γραμματεία και συνεπώς για την συμβολή του στην διερεύνηση και μελέτη των φιλολογικών φαινομένων σ' αυτή την περίοδο («εγκαινιάζει ένα καινούργιο κεφάλαιο στην εξέλιξη της κωμωδιογραφίας μας», γράφει ο Δ. Σπάθης, σ. λα΄). Για την σημασία που έχει στην ασφαλέστερη προσέγγιση και ερμηνεία των κοινωνικών φαινομένων και των πολιτισμικών επιδόσεων που, χαρακτήρισαν και εσφράγισαν την φαναριώτικη κοινωνία στο γύρισμα του 18ου αιώνα· για την ανατομία αυτής της κοινωνίας και για την εκ των έδων βαθμιαία υπονόμησή της. Βέβαιο είναι πως έχουμε τώρα ένα σατιρικό κείμενο γραμμένο από φαναριώτη για φαναριώτη στο οποίο περιγράφονται, κρίνονται και επικρίνονται συμπεριφορές όχι για να στιγματισθούν πράξεις της κοινωνικής ομάδας στην οποία ανήκει ο «ήρωας» της «κωμωδίας» αλλά για να καυτηριασθεί με το πρόσφορο και δραστικό αυτό μέσον η διαγωγή ενός μέλους της το οποίο δεν τηρεί τους κανόνες με αποτέλεσμα να δυσφημεί το συλλογικό σώμα, την φαναριώτικη «κάστα», στο οποίο ανήκει και το οποίο εκπροσωπεί στις πιο υψηλές βαθμίδες του. Άλλωστε, στην σύγχρονη ιστοριογραφία αποτελεί πλέον κοινό τόπο η σημασία που έχει το λογοτεχνικό κείμενο ως πηγή, ως μαρτυρία υπολογίσιμη για τις κοινωνίες τις οποίες περιγράφει.

Ο τόμος απαρτίζεται από δύο βασικά μέρη που διακρίνονται μεταξύ τους και ως προς την εξωτερική τους εμφάνιση: διαφορετικό χαρτί, ποικιλία τυπογραφικών στοιχείων ξεχωρίζουν το πρώτο από το δεύτερο μέρος της εργασίας. Στο πρώτο περιλαμβάνεται σύντομη εισαγωγή όπου παρέχονται συνοπτικά, πρώτα στοιχεία για τον συγγραφέα και το έργο, για τα διασωθέντα, γνωστά χειρόγραφα. Ακολουθεί το κείμενο της «κωμωδίας» (σσ. [1]-142)· το υπόμνημα (σσ. 145-161)· σημειώσεις-σχόλια (σσ. 165-189) και το γλωσσάριο (σσ. 193-199). Στο δεύτερο μέρος που συνιστά την πρωτότυπη συμβολή του Δ. Σπάθη, κάτω από τον γενικό τίτλο «Φαναριώτικη κοινωνία και σάτιρα» περιλαμβάνονται τα εξής υποκεφάλαια: «Η οικογένεια των Σούτσων και ο συγγραφέας της κωμωδίας» (σσ. 215-279)· «Ο Βοεβόδας Αλεξάνδρος Μαυροκορδάτος, το πραγματικό ιστορικό πρόσωπο» (σσ. 283-337)· «Η δραματική σάτιρα του Γ.Ν. Σούτσου, Αλεξανδροβόδας ο ασυνείδητος» (σσ. 341-429) και το ευρετήριο (σσ. 433-457). Γίνεται προφανές από αυτή την παράθεση τίτλων και σελίδων της εργασίας του Δ. Σπάθη, ο προβληματισμός που οδήγησε την έρευνά του αλλά και η πολύπλευρη, εξονυχιστική προσέγγιση του αντικειμένου. Θα πρέπει επίσης να επισημανθεί το γεγονός ότι οι ερευνητικές αναζητήσεις του Δ. Σπάθη και η επιστημονική του ευσυνειδησία του έδωσαν την δυνατότητα να εντοπιστούν σωζόμενα χειρόγραφα της «κωμωδίας» του Γ.Ν. Σούτσου, μάλιστα το χειρόγραφο

«Ηλιάσκου» το μόνο που διασώζει στο ακέραιο το κείμενο του Αλεξανδροβόδα. Θεωρώ πως είναι χρήσιμο να σταθώ για λίγο στο σύντομο εισαγωγικό κείμενο που προτάσσεται στο δεύτερο μέρος του τόμου, το τιτλοφορημένο «Φαναριώτικη κοινωνία και σάτιρα», για να παρατηρήσω, παρενθετικά, πως με εξάφιασε η ποικιλία των «όρων» τους οποίους χρησιμοποιεί ο Δ. Σπάθης προκειμένου να χαρακτηρίσει το «είδος» του κειμένου το οποίο εκδίδει. Ας σημειωθεί, ως υπόμνηση, ότι ο ίδιος ο Γ.Ν. Σούτσος έχει χαρακτηρίσει το πόνημα του «κωμωδία», όπως αναγράφεται στον τίτλο του έργου. Αν προστεθεί ο επιθετικός προσδιορισμός «σατιρική» πιστεύω ότι είμαστε εντελώς μέσα στο πνεύμα του συντάκτη. Ασφαλώς δεν χρειάζεται να παραθεσώμε εδώ επεξηγήσεις και ερμηνείες για το περιεχόμενο αυτών των διαφορετικών προσδιορισμών: «σατιρική ηθογραφία», «προσωπικός λιβελλος», «σατιρική κωμωδία», «λογοτεχνικό δημιούργημα», «κωμωδία», «σατιρικό κείμενο», «σάτιρα δραματική». Αναρωτιέμαι μόνο μήπως σε όλους αυτούς, τους αντικρουόμενους μάλιστα χαρακτηρισμούς, γίνεται προσπάθεια να δοθεί μια άλλη διάσταση στο έργο, διόλου σύμφωνη, κατά την γνώμη μου είτε με τις προθέσεις του συγγραφέα και το αποτέλεσμα της συγγραφής του είτε με τις αξιώσεις του είδους.

Πρόκειται κατά την γνώμη μου για «προσωπικό λιβελλο», για «σατιρική κωμωδία», μέσα από την οποία ο συγγραφέας θέλησε να εκφράσει την προσωπική του αντίθεση για την συμπεριφορά του Αλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, να καυτηριάσει τις προσωπικές του ατασθαλίες και πράξεις, λιγότερο να τον ψέξει ως φορέα της εξουσίας και να επικρίνει τον δημόσιο βίο του.

Δεν φαίνεται άλλωστε ότι ο Γεώργιος Σούτσος διακατέχεται από ανησυχίες «ιδεολογικής» υφής, ούτε ότι αναζητεί τις πολιτικές σκοπιμότητες που καθόριζαν την διαγωγή του Αλεξανδροβόδα και υπαγόρευαν την συμπεριφορά συγγενών και φίλων του. Το κείμενό του, αν και έχει συνταχθεί σε εποχή ευρέως συζητούμενων κοινωνικών ή και φιλοσοφικών προβληματισμών, δεν παρουσιάζει στοιχεία ανάλογων δικών του θέσεων. Πολύ περισσότερο μοιάζει πως τον απασχολούν ανταγωνισμοί και αντιπαλότητες ανάμεσα σε φαναριώτικα περιβάλλοντα, συγκρούσεις οικογενειακές και ενδοταξικές προκαλούμενες από τις βλέψεις νομής της εξουσίας. Ο Γ. Σούτσος θέλησε να επωφεληθεί από το συμβάν, από το «σκάνδαλο» που είχε προκαλέσει στην φαναριώτικη κοινωνία της Πόλης ο παράνομος δεσμός του Αλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, το εξώγαμο τέκνο, η εγκατάλειψη και πάντως η έλλειψη σεβασμού απέναντι στην νόμιμη σύζυγο, για να τον διακωμωδήσει την στιγμή μάλιστα που ο τελευταίος αυτομάτως να αναχωρήσει για τη θέση του. Θέση αξιοζήλευτη την οποία επιζητούν αμφοτέρως οι οικογένειες, όπως ήταν

η συνθήκη στον φαναριώτικο περίγυρο. Είναι συνεπώς αυτή η αντιπαλότητα που αποτελεί τον βασικό πυρήνα του έργου, η προσωπική αντιπαράθεση που προκάλεσε εντέλει, κατά την γνώμη μου, την συγγραφή της «κωμωδίας». Όλα τα υπόλοιπα, σχόλια για οικονομικά και ερωτικά σκάνδαλα, για παρανομίες κάθε λογής, για τον ευτελισμό των ανθρωπίνων σχέσεων, δεν αποτελούν παρά τον «διάκοσμο», το συμπλήρωμα του κειμένου, χωρίς απαραίτητως να στηρίζονται σε ιδεολογικό υπόβαθρο. Είναι γνωστό άλλωστε ότι πόνημοις συμπεριφορές αποτελούσαν τρέχουσα τακτική στην φαναριώτικη ιεραρχία και στην Διοίκηση των Ηγεμονιών την οποία ασκούσαν σε εναλλασσόμενες φάσεις εκπρόσωποι των γνωστών οικογενειών.

Ωστόσο, ορισμένοι προσωπικοί χαρακτηρισμοί που εκτοξεύονται σποραδικά στο κείμενο της «κωμωδίας» εναντίον του Μαυροκορδάτου, όπως «αθεος», «φαρμασιόνος», ή ακόμη σκέψεις που του αποδίδονται, απόψεις για την θρησκεία, όπως «θεός, παράδεισος, κόλαση είναι λέξεις όπου εφεύραν οι πολιτικοί διά να αναχατίσουν την φυσική ακάθεκτον ορμήν των ατάκτων υπεξουσιών των»· άλλες που τον παρουσιάζουν να υιοθετεί «μακιαβελισμούς» στην άσκηση της εξουσίας, επιτρέπουν να προσδιορίζεται, φευγαλέα έστω, το ιδεολογικό στίγμα που δεσπόζει στο έργο, οι διαγραφόμενοι μόλις ιδεολογικοί προσανατολισμοί του συγγραφέα, Γ.Ν. Σούτσου και του ήρωα, Αλεξάνδρου Μαυροκορδάτου. Παράδειγμα χαρακτηριστικό ο μονόλογος του τελευταίου στην δεύτερη πράξη με την αποστροφή «Ευρώπη-Ευρώπη» και την αναφορά σε όλα όσα χρήσιμα και ενδιαφέροντα προσφέρει η διαβίωση στην Δύση, μονόλογος εντούτοις που έχει εξαρχής δυναμιτισθεί από τον συγγραφέα της κωμωδίας καθώς εισάγεται με την φράση: «Φαρμάκι, φαρμάκι, αλλοίως δεν γλυτώνω από τέτοιο διάβολο». Παρουσιάζοντας τον θαυμαστή των δυτικών τρόπων ζωής, τον υμνητή της ελευθερίας Αλεξανδροβόδα ως εν ψυχρώ δολοφόνο, έστω στις ενδόμυχες σκέψεις του, δυναμιτίζει τα δυτικά πρότυπα που ακολουθεί ο Μαυροκορδάτος, καταδικάζοντας συνάμα την δυτική παιδεία του. Εύκολα λοιπόν μπορεί κανείς να συναγάγει από αυτές τις ολίγες, φευγαλέες νύξεις, το ιδεολογικό υπόβαθρο πάνω στο οποίο έχει στηριχθεί το πόνημα του Γ.Ν. Σούτσου.

Στο δεύτερο μέρος της εργασίας του ο Δ. Σπάθης παρέχει στοιχεία για τον συγγραφέα της κωμωδίας, τον Γεώργιο Ν. Σούτσο και για τον ήρωά της, τον Αλεξάνδρο Μαυροκορδάτο, τον Φιρφαρή. Χρησιμοποιεί αποτελεσματικά ένα πλήθος από καταγραφές βιβλιογραφικές, στοιχεία και πληροφορίες ολοκληρώνοντας, συχνά διορθώνοντας λάθη ή προβαίνοντας σε αναθεωρήσεις σχετικά με την οικογένεια των Σούτσων που διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στα <110 χρόνια κατά τα οποία η φαναριώτικη κάστα κυριάρχησε στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες»

(Δ. Σπάθης, *Αλεξανδροβόδας*, σ. 215). Μέσα από την ενδελεχή έρευνά του αναδεικνύεται πλήρως η προσωπικότητα του Γ.Ν. Σούτσου, του Δραγουμανάκη, αναβαθμίζεται το συγγραφικό και μεταφραστικό του έργο, επιβεβαιώνεται η λογοτεχνική του δραστηριότητα. Χωρίς «πρωταγωνιστικό ρόλο στα πολιτικά πράγματα» ο Γεώργιος Σούτσος δεν παύει ωστόσο να είναι καλός παρατηρητής των κοινωνικών φαινομένων εκφράζοντας την προσωπική του θέση μέσα από τα φιλολογικά του πόνηματα.

Ανάλογη η προσέγγιση του Δ. Σπάθη στο μέρος όπου βιογραφείται ο ήρωας της «κωμωδίας», ο Αλεξανδροβόδας. Εμπλουτισμένο και αυτό με επαρκές βιβλιογραφικό υλικό, διατυπωμένο με πολλή ευσυνειδησία αλλά και άνεση γραφής, δίνει τον αναγνώστη πλήρη και συνάμα ιδιαίτερως ενδιαφέρουσα εικόνα του Αλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, του Φιρφαρή. Ξεχωριστή προσωπικότητα του φαναριώτικου περιβάλλοντος με πολλά από τα στοιχεία όσα συναπαρτίζουν αυτή την ιδιόμορφη κοινωνική ομάδα μέσα στον ελληνικό κόσμο, ο Αλεξανδροβόδας βρήκε τον καλό βιογράφο του στο πρόσωπο του Δ. Σπάθη. Ο τελευταίος ερευνά, αναλύει και ανασυνθέτει κάθε δυνατή πτυχή από την ζωή του Αλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, άρρηκτα συνδεδεμένη με την ιστορία της φαναριώτικης παρουσίας στον χώρο των Ηγεμονιών και της Πόλης. Πολιτικός, λόγιος, τύπος που αγαπούσε την περιπέτεια, όπως τουλάχιστον παρουσιάζεται στα πρώτα νεανικά του χρόνια, απετέλεσε κυρίαρχο στοιχείο αυτής της κοινωνίας στην οποία ανήκε και της οποίας τις δομές και την ανέλιξη παρακολουθούμε μέσα από την διαπραγμάτευση του Δ. Σπάθη.

Δεν νομίζω ότι είναι υπερβολή αν προσθέσω ότι μέσα από τις δύο αυτές καταγραφές ιδίως, αλλά και από το σύνολο της συγγραφής του ο Δ. Σπάθης έχει κατορθώσει να παρουσιάσει επαρκώς το «πανόραμα» της φαναριώτικης κοινωνίας. Στο τελευταίο μέρος του βιβλίου με τον τίτλο «Η δραματική σάτιρα του Γ.Ν. Σούτσου, Αλεξανδροβόδας ο ασυνείδητος», ο Δ. Σπάθης επιχειρεί λεπτομερή ανάλυση του έργου. Με υπερβολική επιστημονική ευσυνειδησία επανέρχεται για μια ακόμη φορά για να περιγράψει πράξεις και καταστάσεις, να διαγράψει χαρακτήρες και συμπεριφορές. Και ενώ οι ερμηνείες του ιδίως γύρω από τα ιστορικά πρόσωπα που συνθέτουν τον ανθρωπινό περίγυρο της κωμωδίας συμβάλουν στην ανετώτερη κατανόηση πολλών σημείων, εντούτοις η τόσο επίμονα αναλυτική παρέμβαση του εκδότη μοιάζει να αφαιρεί από τον αναγνώστη κάτι από την χαρά και την απόλαυση της άμεσης, προσωπικής προσέγγισης στο κείμενο της κωμωδίας. Η εργασία ολοκληρώνεται από πλούσιες σημειώσεις και σχόλια και από ελληνικό και ξενόγλωσσο ευρετήριο. ■